

veroordeeld wegens moord op haar (buitenechtelijke) baby, die, kennelijk met steun van de plaatselijke bevolking door een groep soldaten bevrijd werd en naar Duitsland kon vluchten. Hing de onvrede van het publiek met het vonnis die hier tot uiting kwam samen met het feit dat voor het eerst in bijna honderd jaar een vrouw ter dood veroordeeld was? Twijfelde men aan de rechtvaardigheid van het vonnis — of speelde de populariteit van Berendina (een fuifnummer) een rol? Voor de beantwoording van zulke vragen is vergelijkingsmateriaal nodig dat we hier niet vinden. De nieuwsgierigheid die de auteur tot zijn onderzoek bracht heeft wel een over het algemeen vlot leesbaar (en netjes uitgegeven), overigens niet helemaal bevredigend, boek over een curieus onderwerp opgeleverd.

F. J. Kossmann

R. Hoefte, J. C. Kardux, ed., *Connecting Cultures. The Netherlands in five centuries of transatlantic exchange* (European contributions to American studies XXXI; Amsterdam: VU university press, 1994, xiv + 309 biz., f59,50, ISBN 90 5383 344 7).

Wie vertrouwd is met de serie 'European contributions to American studies' kan vermoeden wat ook dit deel heeft te bieden: een reeks opstellen van wisselende betekenis over uiteenlopende onderwerpen die betrekking hebben op de, veelal historische, relaties tussen Nederland en de Verenigde Staten. Dit deel bevat zestien bijdragen aan een conferentie die op initiatief van het Nederlandse Scheepvaartmuseum in 1992 ter gelegenheid van het Columbusjaar in Leiden werd gehouden. Van die aanleiding is in dit boek niet veel te merken; alleen Schulte Nordholt schrijft erover in een van de twee inleidende stukken, waarbij hij opmerkt dat morele opvattingen al vanaf het begin in het debat over de ontdekking van Amerika een grote rol hebben gespeeld. De andere inleiding is van Lammers die echo's van de oude anti- en pro-opvattingen in het denken over Amerika terugvond in meer recente Nederlandse periodieke publikaties. Dan volgen veertien bijdragen, ingedeeld naar twee centrale thema's, 'Migration and transportation' en 'The intellectual and cultural exchange'. Wat die thematieken betreft, is er een groot verschil te constateren tussen de samenhang van de respectieve artikelen. Zo concreet als het eerste thema is (is hier de inspiratie van het Scheepvaartmuseum herkenbaar?), zo diffuus is het tweede en men kan niet aan de indruk ontkomen dat die intellectuele en culturele uitwisseling een verzamelaarsnaam is voor bijdragen van uiteenlopende aard. Daarmee wil niet gezegd zijn dat er geen interessante stukken tussen zitten.

Onder de artikelen van het eerste thema vallen, niet toevallig, die van de migratie-historici Robert Swierenga en Pieter Stokvis op. Vooral dat van Stokvis verdient vermelding. Hij plaatst de Nederlandse emigratie tussen 1880 en 1920 in een veel bredere context dan de Amerikaanse door ook de trek van Nederlandse arbeiders naar de Duitse, Oostenrijkse en Belgische industrie in zijn exposé te betrekken. Men kan daar tegenin brengen dat het hier niet om echte emigranten ging, want het betrof meestal alleenstaande personen die tijdelijk in het buitenland werkten en thuis als inwoners geregistreerd bleven staan. Maar Stokvis laat zien dat het constant om een grote groep ging: de Nederlandse arbeiderstrek naar Duitsland was bij het begin van de twintigste eeuw groter dan de emigrantenstroom naar de Verenigde Staten en het Nederlandse aandeel vormde tijdens de eerste wereldoorlog zelfs een kwart tot een derde van alle buitenlandse arbeiders in de Duitse industrie. Belangrijke bijdragen tot het migratie- en vervoerthema zijn verder de artikelen van Cynthia van Zandt over het verblijf in Leiden tussen 1608 en 1620 van de toekomstige Pilgrim Fathers, en van Frank Broeze die bij de behandeling van het transatlan-

tische verkeer in de negentiende en twintigste eeuw tussen Noordwest-Europa en Amerika ook de leemten in het onderzoek vermeldt.

De tweede groep artikelen vormt, zoals gezegd, een *mixed bag*. Ze omvat onder meer bijdragen over de vraag of het plakkaat van verlatingsmodel heeft gestaan voor de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring en over een soortgelijke vraag naar de rol van de Nederlandse opstand tegen Spanje in de revolutionaire literatuur van Spaans-Amerika bij het begin van de negentiende eeuw, verder literaire beschouwingen van Theo D'haen en Hans Bak en een opstel over de Nederlandse technologische ontwikkeling van de kunstniet tijdens de tweede wereldoorlog en de succesvolle Amerikaanse massafabricage van het apparaat sedertdien. De op het oog aantrekkelijke titels over Spaans-Amerika, respectievelijk van Wim Klooster en José Emilio Burucúa en Fabian Alejandro Campagne, leveren weinig positieve resultaten op. Terwijl de eerstgenoemde concludeert dat de Nederlandse opstand nauwelijks meetelde voor de Spaans-Amerikaanse revolutionairen van na 1815, zien Burucúa en Campagne aanwijzingen voor het tegendeel in de regio van de Rio de la Plata en dan vooral met betrekking tot de vraag of de toekomstige Spaans-Amerikaanse staten de republikeinse staatsvorm moesten kiezen. Maar ook deze schrijvers moeten toegeven dat die belangstelling alweer snel verdween sedert Nederland in 1815 een monarchie was geworden. Een aparte vermelding verdient de bijdrage van Hans Bak die een interessante beschouwing wijdde aan Vestdijk en diens benadering van de Amerikaanse literatuur. Vestdijk las de Amerikaanse schrijvers vooral omdat ze elementen van de literatuur in het algemeen duidelijk maakten, die hijzelf voor zijn eigen werk gebruikte. Alles tezamen genomen gaat het om een flinke collectie opstellen van wisselend gehalte die vooral sterk is op het terrein van de migratie- en transportgeschiedenis.

N. A. Bootsma

E. H. Kossmann, *Een tuchteloos probleem. De natie in de Nederlanden* (Essayreeks Davidsfonds VI; Leuven: Davidsfonds, 1994, 111 blz., ISBN 90 6152 491 1).

In het kader van een samenwerking tussen Leiden en Leuven bekleedde Kossmann enige jaren geleden de Johan Fleerackersleerstoel. In de vorm van drie essays en een slotbeschouwing zijn de colleges die hij toen hield nu uitgegeven. Wie de auteur wel eens heeft horen spreken, proeft in de tekst nog Kossmanns spreekwijze met zijn vele relativiserende bijwoorden en licht ironische, barokke zinnen. Naar vorm en inhoud heeft de bundel de sfeer behouden van een lezingenreeks voor geleerd publiek. Kossmann betreedt geen hem onbekend gebied maar geeft een uitwerking van gedachten die zijn werk hebben geïnspireerd, in het bijzonder van 'de gedachte dat wij ons vergissen wanneer wij menen uit de geschiedenis een nationale identiteit als het ware spontaan te zien opstijgen'.

Voor wie in dit opzicht nog illusies mocht bezitten berekent Kossmann dat in de Nederlanden in de loop van de tijd maar liefst zes nationaliteiten zijn ontdekt, van de Belgische, Waalse en Vlaamse tot de Noordnederlandse, Bourgondische en Grootnederlandse. Hij verdiept zich in de vraag hoe een nationale identiteit wordt geschapen, allereerst in de zestiende eeuw, en merkt op dat de Opstand (enkelvoud zonder verdere bepaling) pas in de negentiende eeuw de gangbare aanduiding werd voor wat oorspronkelijk als 'beroerten' (meervoud) werd omschreven — het is overigens interessant en natuurlijk niet toevallig dat Nuyens deze laatste aanduiding bleef gebruiken. Pas in de negentiende eeuw was de periode voorde vereerders ervan tot 'één blok' gesteld zoals Kossmann schrijft in een formulering die doet denken aan Clemenceau's omschrijving van de Franse revolutie.